

Okul Çağındaki Çocukların İşçileşmesini Etkileyen Faktörler

Nurettin BELTEKİN*
Somayyeh RADMARD**

Öz: Çocuk hakları konusunda kaydedilen önemli gelişmelere rağmen çocuklar hala büyük sorunlar ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sorunların başında dünyada sayıları hızla artan çocuk işçiler gelmektedir. Yaşları gereği okulda olmaları gereken çocuklar hızla işçileşmektedirler. Bu araştırmanın amacı, okul çağındaki çocukların işçileşmesini etkileyen faktörleri araştırmaktır. Çalışma tarama türünde betimsel bir çalışmadır. Çalışma grubun İstanbul'da çeşitli işlerde çalışan 55 çocuk işçi oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak çocukların demografik, göç, yoksulluk, eğitim ve işçileşme süreçlerini içeren açık uçlu sorulardan oluşan bir görüşme formu kullanılmıştır. Görüşmelerden elde edilen verilerden yola çıkılarak çocukların işçileşmelerini etkileyen faktörler belirlenmiştir. Bulgular çocukların anlatımları bağlamında yorumlanmıştır. Çalışmada, demografik, göç, yoksulluk, eğitim ve işçileşme deneyimleri faktörlerinin öğrencilerin eğitim hayatından alıkoyduğunu ve işçileştirdiğini öğrencilerin anlatımı yardımı ile betimlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın en önemli sonuçları; demografik, göç, yoksulluk, eğitim ve işçileşme deneyimleri faktörlerinin etkisi ile çocukların kendilerini çalışmak zorunda hissetmeleri; çocukların işçileştirme faktörleri ile başa çıkamamaları ve işçileşmeleridir. Bu nedenle, eğitim hakkı bağlamında, işçileşme riski altında çocukların ve ailelerinin sosyal güvenlik sistemine alınması önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: eğitim, çocuk işçiler, demografi, göç, yoksulluk, işçileşme

* Yard.Doç.Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Bölümü Eğitim Yönetimi Denetimi Ekonomisi ve Planlaması ABD. E-posta: nurettin.beltekin@gmail.com

** Yard.Doç.Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi. E-posta: somayyeh92@yahoo.com

Factors That Affecting Join Labor Force Of Children In School Age

Abstract: Despite the important progress on the Rights of the Child, they are still confronted with major problems. The beginning of the problems is the child labors that rapidly increasing in the world. Children in school age should be in school, but they are join labor force quickly. The aim of this study is to research the factors affecting join labor force of children in school age. The study was a descriptive study on the scan type. Study group constitutes 55 child labor who working in various jobs in Istanbul. For to collect data was used the interview form that including consisted of open-ended questions on children's demographic, migration, poverty, education and join labor force process. Starting from the data obtained from the interviews were identified factors that affecting children to join labor force. Results were interpreted in the context of children's expressions. In the study, were described with the students' expression, the factors of demographics, migration, poverty, join labor experience prevent students education and join labor force. The most important results of the study is students feel they have to work because of their poor families and children are unable to cope with join labor force factors and join labor force. Therefore, he children who is taken under the risk of join labor force and their families into the social security system has been proposed, in the context of the right to education.

Keywords: education, child labor, demography, migration, poverty, join labor force

Giriş

Çocuk hakları konusunda ulusal ve uluslararası düzeyde yapılan çalışmalar gün geçtikçe artmakta ve bunlara ilişkin uygulamalar yaygınlaşmaktadır. Bu uygulamalar bir yandan çocukların yaşam koşullarını iyileştirirken buna karşın bazı çocuklar da bu iyileşmelerden yararlanamamaktadır. Aksine çocuklar yaşamın ağır yükünü küçük yaşlarda omuzlarında hissetmektedirler. Çocuk yaşlarında yoksulluk, işçilik, eğitimsizlik, mültecilik, ölümcül hastalık ve şiddet gibi olumsuzluklarla karşı karşıya kalmaktadır (Save the Children, 2005, akt. Toran, 2010: 294).

Çocuklara ilişkin bazı istatistikler durumun ciddiyetini göstermektedir. Dünyada çocukların 1 milyarı yoksul, 300 milyonu evsiz, 140 milyonu temel eğitimden yoksundur. Yine çocukların 7 milyonu mülteci, 5-14 yaş grubunda 270 milyon çocuk işçi ve bunların 150

milyonu sağlıksız ve ağır işlerde çalıştırılmaktadır. Türkiye’de ise çocukların 9 milyon 300 bini yoksul, 700 bini korunmaya muhtaç, 7-18 yaş arasında okula gitmeyenlerin sayısı 8 milyon 120 bin ve her gün ortalama 107 çocuk ölmektedir. Ayrıca çocukların %72’si anne-baba, %22’si öğretmen tarafından şiddete maruz kalmaktadır (Kulca ve Korkmazlar-Oral, 2003: 2-3). Göç Vakfı’nın (2013) derlediği verilere göre Çocuk Hakkı İhlal Bilançosu çeşitlenerek artmaktadır:

- Yaşam hakkı ihlalleri (ölüm, yaralanma)
- Çocuğun korunması hakkı ihlaller (erken zorla evlilik, cinsel istismar, cinsel sömürüye alet edinme, şiddet, ihmal istismar)
- Çocuğa özgü adalet sistemi ihlaller (gözaltına alma, tutuklama, ceza)
- Silahlı çatışma ortamında çocukların korunması ihlalleri
- Etnik ayrımcılık
- Sağlık
- Diğer (cezaevlerinde 285 çocuk anneleriyle birlikte kalıyor, engelli çocuk yemek aidatını ödemedi diye okuldan atıldı, çocuk yuvasına baskın gibi tahliye, o madende 16 yaşındaki çocuk da çalışıyor vb.)

Kuşkusuz bütün bu ihlallerin beraber ele alınması kapsamlı bir çalışmanın konusudur. Fakat bütünün bağlamından kopmadan her bir ihlalin tikel olarak incelenmesi, hem sorunun tanımlanması hem de çözüm önerilerinin geliştirmesi için imkân sağlamaktadır. Bu nedenle çalışma çocukların yaşadıkları olumsuzlukları okul çağındaki çocukların işçiliği ile sınırlandırmaktadır. Diğer bir ifade ile çocukların işçileşme sürecini konu edinmektedir. Çocukların işçileşmesini etkileyen faktörlere ilişkin birçok faktör sıralanmaktadır. Bütün çabalara rağmen çocuk hakkı ihlalleri arasında ilk sıralarda olan işçi çocuklar sorunu birçok faktörün karmaşık bir sonucu olarak görülmektedir. Sözkonusu faktörler toplumdaki topluma değişmekle birlikte ekonomik kriz, işsizlik, büyük kentlere göç, hızlı kentleşme, gelir dağılımındaki adaletsizlik, bütçeden sağlık ve eğitim harcamalarına ayrılan payın düşüklüğü ve sosyal güvenlik kapsamındaki nüfusun azlığı gibi ortak faktörler sayılmaktadır (Göç Vakfı, 2013).

Yoksulluk ve göç çocukların işgücüne katılmaları konusunda en baskın unsur olarak öne çıkmaktadır (Bilgin, 2009: 243). Göç hem yoksulluğa neden olan bir faktör, hem de yoksulluk nedeniyle ortaya çıkan bir sosyal hareketliliktir. Buradan hareketle göçün, yoksulluğun hem sebebi hem de sonucu olduğu söylenebilir (Çağlayan, 2008: 301). İnsanlar dezavantajlı bölgelerden ya da dezavantajlı hale getirilmiş, güvenlikten yoksun bölgelerden, sanayinin geliştiği büyük kentlere göç ederler. Göç ettikleri yerlerdeki dezavantajlı koşullarından dolayı büyük kentlerde vasıfsız işçi olarak çalışmaya mahkûm olurlar. Bazen geçici işlerde çalışır bazen de işsiz kalırlar. Göç eden aileler genellikle yoksul ya da düşük gelir düzeyine sahip olduklarından ailenin ekonomik sorunları ailenin en küçük bireyleri olan çocukları çeşitli şekillerde etkiler (Save the Children, 2005, akt. Toran, 2010: 294). Bunun en önemli sonuçlarından birisi çocukların aileye destek olmak için çalışmak zorunda kalmasıdır.

Aile yapısı da çocuk işçiliğinde önemli bir demografik faktördür. Çok çocuklu, geniş, geleneksel, parçalanmış ve tek ebeveynli yoksul ailelerde, çocuk, yoksulluğu daha keskin yaşamaktadır. Geleneksel ailelerde çocuklar genellikle ebeveynlerin gelecek garantisi ve aileye gelir getiren bir araç olarak görülmekte ve dolayısıyla çocuklar temel yaşam gereksinimlerinden mahrum bırakılarak yoksulluğa teslim edilmektedirler. Yapılan araştırmalarda (Sert ve Özsoy, 2006; Bilgin, 2009; Çapur, 2006) okula devam eden kardeş sayısının fazlalığı çocukların çalışma olasılığını arttırdığı ortaya çıkmıştır.

Aile yapısıyla ilgili diğer önemli faktör ailenin eğitime yüklediği anlam ve değerdir. Çünkü anne-babaların eğitim düzeyleri çocuğun eğitimine verdiği önemle doğru orantılıdır. Eğitim düzeyi düşük anne-babalar çocuğun eğitim almasından önce çocuğun eve sağlayacağı ekonomik katkıyı önemsemektedir. Bu nedenle de çocuklarını çalıştırmaktadırlar. Eğitimden ve kazanımlarından mahrum olarak yetişen ve çalışmak zorunda olan yoksul çocuklar, gelecekteki hayatlarında da yoksul olmaktadır (Save the Children, 2005 akt. Toran, 2010: 294).

Gelir dağılımındaki eşitsizlik çocuk istihdamının en önemli etkenlerindedir. Gelir dağılımında özellikle asgari ücretle çalışan ve diğer sabit gelirliler aleyhine gözlemlenen adaletsizlik ailedeki birincil emek arzının (erkek) çalışmasını yetersiz kılmakta; bu durum ailede ikincil emek arzını, diğer bir deyişle kadın, genç, çocuk ve hatta yaşlıların çalışmalarını zorunlu kılmaktadır (Sunal ve Alp, 2008). Gelir getiren işlerde çalışan çocukların kazancı miktar olarak az da olsa hane halkı gelirlerinin düşük olmasından dolayı

önemli bir katkı olarak görülmektedir. Asgari yaşam gereksinimlerini karşılayamayacak düzeyde geliri olan aileler için sözkonusu katkı çocukların işçileşmesi için yeterli olmaktadır.

Ayrıca yapılan birçok çalışma, ekonomik yetersizlikler ile çocuğun sosyal/duygusal gelişimi arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Bradley, Corwyn, Burchinal, McAdoo ve García Coll, 2001; Brooks-Gunn ve Duncan, 1997 akt. Smith and Ashiabi, 2007) Ailenin yaşadığı ekonomik güçlükler aile içinde tartışma, kavga ve hatta şiddete varan huzursuzluklara neden olmaktadır. Aile içi huzursuzluklar, çocukların giyim, sağlık, beslenme gibi temel ihtiyaçlarının bile karşılanmasında aksaklıklara yol açmaktadır. Bu durum çocuklar üzerinde sosyal ve duygusal olarak olumsuz etkiler bırakmaktadır. Çocuk sürekli olarak bir şeylerin yetersiz olduğu bir ortamda büyümek zorunda kalmaktadır. Ayrıca bu durumlarda ailenin korunması güdüsü ile çocuklar dâhil ailenin tüm işgücünün çalıştırılması gündeme gelmektedir. Sebep ne olursa olsun bu durum çocukların çocukluklarını yaşayamamalarına, eğitimden uzaklaşmalarına, fiziksel ve ruhsal gelişmelerinin olumsuz etkilenmesine ve hatta istismara varan olumsuzluklar yaşamasına (Karabulut, 1999: 504).

Gelişmekte olan ülkelerde, 7-18 yaş aralığındaki çocukların % 3'ü (140 milyon) hiç okula gitmemiştir. Bu çocukları eğitim hakkından yoksun bırakan gene yoksulluktur. Yoksulluk çocukların eğitim hakkını, ailelerin yoksulluk nedeniyle okul masraflarını karşılayamamaları, ulusal kaynaklardan eğitime yetersiz pay ayrılması ya da çocukların çalışarak aile gelirine katkıda bulunmak zorunda kalmaları gibi sebeplerle engellemektedir (UNICEF, 2005: 17). Türkiye'de çocuğun çalışma hayatına dâhil edilmesi, zorunlu eğitim döneminin aileler açısından uzun ve masraflı olması, çevrede eğitim kurumlarının bulunmaması, yeterli olmaması ve ailenin ödemeyeceği kadar pahalı olması (Kumaş: 1993, 47; Baştaymaz, 1990: 38) gibi nedenler sayılmaktadır. Bu durum kimi zaman ailelerin çocuklarının eğitim hayatına devam etmeleri konusunda çocukları arasında bir tercih yapmalarına neden olabilmektedir (Ergen, 2003: 111). Okula gidemeyen bu çocukların çoğunu, ekonomik yetersizliklerden dolayı okullarından ilk alınan kız çocukları oluşturmaktadır. Kız çocukları okula başarılı bir başlangıç yapsalar bile, daha sonraki okul başarıları, yerleşik cinsiyetçi kalıplar ya da evdeki işlerin okul devamlılıklarını aksatması gibi nedenlerden dolayı düşmektedir (UNICEF, 2005: 17). Çocukların eğitim hakkından yararlanmalarında somut şekilde beliren cinsiyet ayrımcılığı, çocukların yoksulluk içinde

yaşamalarında önemli bir etken olmaktadır (UNICEF, 2005: 19). Bugün halen kız çocukları, çocuk yaşta evlendirilmekte, hizmetçi gibi çalıştırılmakta ve en önemlisi *kız çocuklarını okutmanın gereksiz olduğu* düşüncesinden dolayı zorunlu eğitim bittikten sonra ya da bitmeden okuldan alınmaktadır. Bu aynı zamanda kız çocuklarının ileriki yaşlarında yoksul kalmalarının en büyük sebeplerinden biridir.

Çalışan ve okula düzenli devam edemeyen çocuklar, eğitimin kazanımlardan yeterince yararlanamamaktadır. Okula düzenli devam edemeyen çocuklar, okuldaki programın gerisinde kalmakta ve kendi akranlarından kopmaktadırlar. Bu çocuklar hem kendi akranlarından kopmakta hem de başarısız sayılmaktadırlar. Bunun sonucunda çocuk başarısız sayılma ile yaşadığı değersizleşme duygusundan eğitim alanını terk ederek kurtulmaya çalışmaktadır (Boidin, 1995: 20). Ailelerin çocukların eğitim yaşamını çalışma yaşamına nazaran daha az değerli olarak algılaması, çocukların eğitim yaşamını olumsuz yönde etkileyen diğer bir etkidir. Ekonomik açıdan güç durumdaki anne-babalar, eğitimin uzun dönemli getirileri yerine çocuğun bir işte çalışmasıyla kısa dönemde sağlanacak gelir ve kazanılacak becerilerin daha yararlı olduğunu düşünerek, çocukların çalışma yaşamına katılımlarında etkili olabilmektedirler. Bu noktada, ebeveynler eğitimi masraflı, erişilmesi güç, yararsız ve kalitesine güvenilmeyen bir şekilde algılamaktadırlar (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2004: 4; Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2006: 2; Pinheiro, 2006: 238).

Çocuğun eğitim hayatında katılabilmesi ve eğitim hayatındaki başarısı bugünkü refahını ve gelecekteki şansını belirler (Bradshaw, 2006: 26). Novak (2002: 65-66, akt. Öztürk, 2008: 38), eğitimin çocuklar arasındaki eşitsizlikleri yansıttığını ve bu eşitsizliği güçlendirdiğini, ayrıcalıkları, yoksunlukları ve sınıf farklılığını yeniden ürettiğini savunmaktadır. Jones (2002: 109-110, akt. Öztürk, 2008: 30)'un belirttiği gibi yoksul bölgelerdeki okullar yetersizlikleri ve dezavantajları nedeniyle istenmeyen okullar haline gelmektedir. Bu sebeple de çocuklar isterse de istemese de eğitim sürecinden dışlanmış olurlar çünkü yeterli eğitim alamazlar. Bunun sonunda da nitelikli/vasıflı bir meslek sahibi olmaları çok güçleşir ve gelecek hayatlarında da yoksulluk riski ile karşı karşıya kalma olasılıkları yüksektir.

Yukarıda anlatıldığı gibi okul yaşındaki çocukların işçileşmesi ile ilgili çok sayıda neden ileri sürülmektedir. Buna ilişkin alanyazında çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır.

Fakat bu çalışmaların çoğu çocuklara ilişkin istatistiklere dayanmaktadır. Bir bakıma çocukları bireysel ve toplumsal gerçekliklerinden ayırarak sadece birer istatistik olarak görmektedirler. Bu çalışmanın problemi, çocukları bir istatistik olmaktan çıkararak hayatın ve eğitimin bir öznesi olarak onların işçileşme sürecini kişisel anlatımları yardımı ile tanımlamaktır. Bu çalışmanın amacı, okul çağındaki işçi çocukların işçileşmelerini etkileyen faktörleri araştırmaktır.

Yöntem

Araştırma tarama türünde betimsel bir çalışmadır. Tarama modeli bir grubun belirli özelliklerini belirlemek için verilerin toplanmasını amaçlayan (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2009: 16) çalışma modelidir. Araştırmanın çalışma grubu 2013-2014 eğitim-öğretim yılında İstanbul İli sokaklarında çalışan 55 çocuktan oluşmaktadır. Çalışma grubu oluşturulurken araştırma evrenini bütün nitelikleri ile temsil ettiği ve seçim için önemli olduğu düşünülen ölçütler belirlendiği için amaçlı örnekleme (Tavşancıl ve Aslan, 2001) tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırmalarda, örnekleme derinlemesine araştırabilmek için küçük örneklem grubu ile çalışılmaktadır. Bu nedenle rastgele örneklem seçimi yerine, amaçlı örnekleme tercih edilir (Miles ve Huberman, 1994).

Veri toplama aracı olarak bir görüşme formu hazırlanmıştır. Çalışma konusu hakkında derinlemesine bilgi edinmek için araştırmacılar tarafından literatür taramasına dayalı olarak açık uçlu yarı yapılandırılmış soru formu elde edilmiştir. Görüşme formunda öğrencilerin kişisel bilgileri ile işçileşmelerini etkileyen faktörleri saptamaya yönelik sorulardan oluşan iki soru türü bulunmaktadır. Formun geçerlik ve güvenilirliği için hazırlanan açık uçlu sorular bir ölçme değerlendirme uzmanı ve bir eğitim bilimcisine incelettirilmiş ve öneriler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Hazırlanan görüşme formu ile yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

Görüşmeler makalenin yazarları tarafından yapılmış ve en kısıması 15, en uzununu ise 30 dakika sürmüştür. Çocukların izni ile ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Ses kaydı istemeyenler için ise not tutulmuştur. Çocuklar sorulara kısa cevaplar vermiş ve sondaj sorular ile işçileşme süreçlerini etkileyen kişisel deneyimleri toplanmaya çalışılmıştır. Çocukların benzeşen hikâyeleri anlattıklarının güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Araştırma verilerinin çözümlenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi, birbirine benzeyen verilerin belirli kavramlar ve temalar çevresinde bir araya getirilerek anlaşılabilir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Elde edilen veriler tematik olarak makalenin iki yazarı tarafından ayrı ayrı çözümlenmiştir. Saptanan temalar üzerinde kodlayıcılar arası güvenilirlik analizi (Miles ve Huberman, 1994) gerçekleştirilmiştir. Bu kıyaslama sonucuna göre belirlenen temaların % 90 oranında benzer olduğu görülmüştür. Bu şekilde çocukların işçileşmelerine neden olan faktörler tespit edilmiş ve çocukların anlatımları ile sistematik bir şekilde betimlenmiştir.

Bulgular ve Yorum

Araştırmanın bu kısmında işçi çocuklardan elde edilen bulgular *demografik, ekonomik, göç ve işçileşme deneyimi* faktörleri başlıkları altında incelenmiştir.

Demografik faktörler: Çalışma grubu 55 işçi çocuktan oluşmaktadır. Çocukların cinsiyetlerine göre dağılımları incelendiğinde 11'i kız 44'ü ise erkek olduğu görülmektedir. Öğrencilerin yüzde 80'inin erkek olması, vasıfsız işçiliğin daha çok kas gücü gerektirdiğinden erkeklerin daha çok tercih edildiğini göstermektedir. Nitekim işçi çocukların yaş aralıkları da bunu desteklemektedir. Öğrencilerin yaş aralığı 11-18 arasında değişmekle birlikte yoğunlaşma 14-17 arasındadır. Söz konusu yaşlardaki çocukların vasıfsız işçilik için tercih nedeni sayılabilir. Ayrıca bu yaş aralığı ortaokul ve lise çağlarına denk gelmektedir. Nitekim öğrencilerin eğitim durumuna bakıldığında da ortaokul öğrencisi/ortaokul terk ya da lise öğrencisi/lise terk olduğu görülmektedir. Çocukların ailelerinin eğitim durumları da eğitim tercihlerini yansıtmaktadır.

Türkiye iktisadi ve sosyal gelişmişlik göstergeleri açısından bölgeler arasında büyük farklar vardır. Bu nedenle çocukların işçileşmelerinde doğum yeri değişkeni Türkiye'nin ikili iktisadi ve sosyal yapısının sonuçlarını göstermesi açısından önemli bir gösterge sayılabilir.

Tablo 1

Doğum Yeri Değişkenine Göre Çocukların Dağılımı

Doğum Yeri	f
Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi	24
Marmara Bölgesi	14
İç Anadolu Bölgesi	4
Karadeniz Bölgesi	4

Trakya Bölgesi	4
Akdeniz Bölgesi	3
Azerbaycan	1
<hr/> Toplam	<hr/> 54

Doğum yeri değişkenine göre çocukların dağılımı incelendiğinde işçi çocukların biri hariç tümü Türkiye'de doğumludur. Buna göre çocukların doğum yeri bölgelere göre, Doğu ve Güneydoğu ile Marmara bölgesinde yoğunlaşmaktadır. İşçi çocukların %25'i Marmara ve %45'i ise Doğu ve Güneydoğu bölgesinde (Erzurum, Batman, Bitlis, Elazığ, Bingöl, Kars, Muş, Iğdır, Gaziantep, Ağrı, Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adıyaman) doğmuşlardır. Marmara Bölgesinde (İstanbul, Çanakkale) ise İstanbul'da doğanlar ise yine göç ile gelen ailelerin çocuklarıdır.

Çalışma grubundaki çocukların % 20'sinin ailesi bölünmüş ailedir. Bunlardan 4 kişinin anne ya da babası ölmüş. 11 kişinin ise anne babası ölüm ve diğer nedenlerden dolayı ayrı yaşamaktadır. Buna karşın ailelerin bölünmüşlüğü çocukları ailesizliğe ve yalnızlığa itmemiştir. Çünkü çocuklardan sadece biri bekâr evinde kalmakta diğerleri ise aileleri ile birlikte yaşamaktadır. Çocukların önemli bir kısmı kalabalık ailelerden gelmektedir. Çocukların kardeş sayısı 1-11 arasında değişmektedir. Ortalama kardeş sayısı 4,3 olmaktadır. Bu rakam İstanbul için yüksek bir orana karşılık gelmektedir. Çocukların kardeş sayısının yüksek olması çocukların ailelerin yüküne ortak olama adına önemli bir işçileşme dinamiğine karşılık gelmektedir.

Ailelerin eğitim durumlarının gösteren tabloda anne ve babaların mezun oldukları eğitim düzeyleri ve frekansları görülmektedir.

Tablo 2

Ailenin Eğitim Durumuna ilişkin dağılım

Eğitim Düzeyi	f (anne)	f (baba)	Toplam
İlkokul mezunu	21	25	46
Okur-yazar değil	17	6	23
Ortaokul mezunu	6	10	16

Lise mezunu	3	7	10
Okur-yazar	5	-	5
İlkokul terk	-	2	2
Ortaokul terk	1	-	1
Lise terk	1	-	1
Üniversite	1	-	1

Çocukların işçileşme sürecinin arkasında ailenin eğitim ile kazanılan meslekleri icra edenlerin sayısının az olması önemli bir faktör olarak gözükmemektedir. Çünkü annelerin eğitim durumu buna ilişkin yeterli bilgi vermektedir. Ailelerin eğitimine ilişkin tablo incelendiğinde babaların yarısının ilkokul mezunu, 6 kişi okuma yazma bilmemekte ve 7 kişi ise lise mezunudur. Annelerin eğitimi ise yine yoğunlaşma 21 kişi ile ilkokul mezunu ve 17 kişi okumamıştır. Annelerin eğitim düzeyi en fazla 3 kişi lise mezunu ve bir kişi üniversite mezundur. Bu durum çocukların eğitim ile sağlanan sosyal ve ekonomik mobiliteye aile içinde şahit olamadıklarını göstermektedir.

Ekonomik faktörler: Anne babanın mesleği öğrencilerin işçileşme sürecini etkileyen önemli etkenler arasında sayılmaktadır. Bazı öğrencileri aile meslekleri dolayısı ile bir işçi gibi aile işlerinde çalışmaktadır. Özellikle bakkal, fırın, çiftçilik vs. gibi faaliyetlerde çokça rastlanmaktadır. Çalışma grubunda aile işleri kapsamında çalışabilecek çok az sayıda çocuk bulunmaktadır.

Tablo 3

Anne Babanın Mesleğine İlişkin Dağılım

Babanın Mesleği	f	Annenin Mesleği	f
Serbest meslek	7	Ev Hanımı	46
Şoförü	5	Gündelik Temizlikçi	4
Esnaf	5	Dikiş, Boncuk Vs.	3
Fırın/bakkal çalışanı	3	Aşçı	2
İnşaatçı	3	Bakkalda Çalışıyor.	1
Aşçı	3	Çiftçi	1

Araba Tamircisi	2	Memur Emeklisi	1
Tekstil fabrikası çalışanı	2		
Pazarcı	2		
Emekli	2		
Elektrik mühendisi/ teknisyeni	2		
Kamuda güvenlikçi	1		
İşsiz	1		
Çiftçi	1		
Kaynakçı	1		

İşçi çocuklardan 46 kişi anne mesleğini ev hanımı, dört kişi ise temizlikçi ve ikisi ise aşçı olarak açıklamış. Erkeklerden 40 kişi baba mesleğini açıklamıştır. Yoğunlukla herhangi bir eğitime dayanmayan iş/mesleklerde çalışmaktadır. Baba mesleklerinin 5 kişi şoför, 5 kişi esnaf olarak belirtmiştir.

Çocuk işçilerden 48 kişi aile gelirini beyan etmiştir. Buna göre ailelerin en az 700 TL en çok 5000 TL olarak belirtilmiştir. Çocuklardan 23 kişi aile gelirini 2000 ve 2000'den yüksek bir miktar olarak belirtmiştir. İki ailenin geliri ise asgari ücret düzeyinde ifade edilmiştir.

Ailede çalışanların sayısına ilişkin beyanlarda bir, iki, üç ve dört kişi çalışmaktadır. Yoğunlaşma iki kişi de toplanmaktadır. Genellikle *ben ve babam* şeklinde cevaplanmıştır. Buna karşın 4 öğrenci ailede sadece kendisinin çalıştığını "*hayır, yok, en büyükleri ben olduğum için ben çalışıyorum*" ve bir çocuk ise "*benden başka kimse yok, babam iş buldukça çalışıyor.*" demektedir. Dört ailede ise dört kişi çalışmaktadır.

Bir işçileştirme faktörü olarak göç: Nereden ve ne zaman göç ettiniz sorusuna 51 çocuk cevap vermiştir. Çocukların cevaplarında yoğunlaşmanın Doğu ve Güneydoğu Bölgesinde toplandığı görülmektedir. Çocukların yaklaşık %60'ı Doğu ve Güneydoğu Bölgesinden geldiklerini ifade etmişlerdir. Diğer çocuklar ise Karadeniz, Trakya ve İç Anadolu bölgesinden geldiklerini belirtmişlerdir. Çocukların ailelerinden İstanbul'a 30 yıl önce göç eden olmakla birlikte göçlerin önemli bir kısmı 10 yıl ve öncesinde olmuştur. Göç tarihleri genellikle doksanlı yılların orta ve sonlarında yoğunlaşmaktadır. Bu tarihlerde Doğu ve

Güneydoğu Bölgesinde oldukça karanlık bir dönem yaşanmaktaydı. Yükselen şiddet ve faili meçhul cinayetlerin durdurduğu hayat kaçınılmaz bir şekilde göç üretmiştir. Bununla birlikte 2000 yıllarından sonra da göç edenler olmuştur. Bu da göç dinamiklerinin çalıştığını göstermektedir.

İşçi çocukların saydıkları göç nedenleri iş ve çalışma, aile içi çekişmeler, kan davası ve yoksulluk olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'nin ikili ekonomik yapısı önemli bir göç nedeni olarak her zaman göçü azdırmıştır. Türkiye'nin ekonomik gücünün önemli bir kısmının başta İstanbul olmak üzere Marmara Bölgesinde toplanması diğer bölgeler için önemli bir göç yeri olmuştur. Bununla beraber özellikle nüfus artışı ve tarımsal mekanizasyon ile birlikte kırsalda yaşayan ailelerin ortak kullandıkları toprakların yetersizliği aile-içi çekişmeleri de beraberinde getirmiştir.

Avrupa'da en son 15.yüzyılda görülen kan davaları ne yazık ki Türkiye'nin bazı bölgelerinde devam etmektedir. Kuşkusuz güçlü bir şekilde uygulanan kan davası gelenekleri/töreleri birçok aileyi yerinden etmektedir. Çünkü törelere gereği öldürme eylemini yapan kişinin bütün yakınları yerinden göçertilmektedir. Bu da yeni bir hayat kurmak zorunda olan ailelerin metropollere sığınmasına yol açmaktadır. Ayrıca ölüm tehdidinin olması da onları saklayabilecek büyük metropollere ihtiyaç duymaktadır (OHAK, 2015).

Ekonomik yapıda sanayileşme ve hizmet sektörlerinin gelişmesi ile birlikte giderek gerileyen tarım sektörü, bilişim ve yüksek teknoloji ile birlikte kendi nüfusunu besleyemez duruma gelmiştir. Göç nedenlerini sıralayan çocuklar *yoksulluk* kavramını kullanmaktadır. Aslında tam da zorunlu ihtiyaçlarını karşılayamayan bir kitlenin varlığına işaret etmektedir. Kırsal alanda daha hızlı artan nüfusa karşılık refahın aynı hızla arttırılamaması da önemli bir göç nedeni olarak ortaya çıkmaktadır.

Dönüşe ilişkin görüşlerini sorduğumuz öğrencilerin dönüş için istekli olmadıklarını gözlenmektedir. Buna karşın İstanbul'a tutunamayanlar dönmek istemektedir. Bunların sayısı oldukça azdır. Sadece ailesi ve yakınları memlekette olanlar dönmek istemektedir. Kalmak isteyenler de memleket ile bağlarını koparmak istememektedir. Onlar yaz aylarında ziyaret için gitmek istemektedir. İstanbul'a göç kalıcı gibi gözükmemektedir. Çünkü göç nedenleri hala orta yerde durmaktadır.

İşçileşme deneyimleri: Öğrencilerin Neden *çalışıyorsunuz?* sorumuza verdiği cevaplar farklılaşmaktadır. Ama öncelikle ekonomik temelli anlatımların öne çıktığını görmekteyiz. Memleketten iş kaygısı ile göç edenler İstanbul'u bir çalışma yeri olarak algılamaktadır. İstanbul piyasasında çalışmak için gerekli becerilere sahip olmayan aileler geçinememekte ve aileye destek için çocukları da marjinal işlerde çalıştırmaktadır. Bu durum çocukların anlatımlarında ya doğrudan *para kazanmak, babam destek olmadığından dolayı annem ve kardeşime bakmak için ya da maddi durumumuzun iyi olmamasından dolayı* gibi cümlelerle ifade edilmektedir.

Kendilerini çalışmak zorunda hisseden çocuklar okuldan soğumakta ya da vazgeçmek zorunda kalmaktadır. Sözelimi bir çocuk *"maddi durumumuz iyi değil, dört kardeşiz geçinmek zor oluyor, okumayınca aileme destek olmak için bende çalışıyorum"* şeklinde çalışma nedenini açıklamaktadır. İşçi çocukların bir kısmında eğitime olan ilgi oldukça düşük düzeyde. Sözelimi bir öğrenci çalışmasını *"Eğitime karşı, okumaya karşı ilgim ve sevgim yok. Ev kirası, faturalar falan zoru zoruna geçiniyoruz. Benim de çalışmam eve yararlı oluyor"* şeklinde açıklamaktadır. Öğrenciler ailelerini ağır yüklerine ortak olmak için çalışmak zorunda hissetmektedir. İstanbul gibi bir metropolde kalabalık aile geçindirmenin zorlukları hatırlandığında çocukların anne babalarının ağır yüklerini hissetmeleri kaçınılmaz olmaktadır. Hatta bazı çocuklar babalarına yardım için geldiklerini ifade etseler de zorunlu olarak gittiklerini belirtmektedir. Bir çocuk bu durumu *"Aslında genelde babam zorla getirdiği için geliyorum. Yoksa gelmem. Belki iki haftada bir yardım için gelirdim."* cümlesi ile ifade etmektedir.

Metropollerde yaşayan ve devlet okullarında okuyan öğrenciler bile günlük ihtiyaçlar yanında servis aracı için gibi bir takım maliyetlere katlanmaları gerekmektedir. Bu nedenle eğitim *masraflarımı karşılamak* da bir çalışma nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Bazı öğrenciler eğitimden kopmamakla birlikte okul çıkarmak için çalıştıklarını ifade etmişlerdir. Sözelimi bir çocuk *"Anneme ve babama yük olmayayım diye. Babam eve bakıyor, bende okul harçlığımı çıkarmak için çalışıyorum."* Anne babalarının yüklerinin farkında olan çocuklar harçlık çıkarmak için çalışmaktadırlar.

Çocukların işçileşmelerinin zorlayıcı faktörleri dışında işçileşmenin bir tercih gibi ifade edildiği cümlelere de rastlanmaktadır. Çocuklar aile bütçelerine yardım ederken çalıştıkları alandaki *mesleği öğrenmek* ya da *kalfalık belgesi almak* gibi amaçlar da

belirtmektedir. Bu çocuklarda çalışma eğitime tercih edilebilmektedir. Çocuklarda görülen okul terklerinde bu faktör etkili olabilir. Bazı çocuklar çalışmayı bir *hobi* olarak yaptıklarını çünkü "*İleride öğretmen olmak istiyorum*" demektedir. Bunun yanında "*Okuyamazsam en azından ayaklarımın üzerinde durabileyim bir mesleğim olsun*" şeklinde eğitim dışında başka bir güvence için çalışmaktadır.

Çocuklar yaptıkları işleri *tekstil/konfeksiyonda, pazarcılık, kuaförde, garsonum, çaycı, sanayide, manavda, pilav satıcısı, çaydanlık tamircisinde, fabrikalarda, marketlerde, futbol kulüplerinde, okul kantininde, ikinci el dükkânı, bakkal ve aile bakkalı* şeklinde belirtmişlerdir. Çalışma sürelerinde ise 6-7 yıl çalışanlar, yeni işe başlayanlar ve genellikle 2-3 yıl çalışanlar dikkat çekmektedir. Çocukların belirttikleri çalışma amaçları ve çalıştıkları işler arasında aslında çok güçlü bir ilişki bulunmamaktadır. Özellikle onların ayakta kalmasını sağlayacak, meslek öğretecek ya da para kazanmalarına yardım edecek işler gibi gözükmemektedirler. Çocuklar hangi işlerde çalışırlarsa çalışsınlar genellikle *getir-götür* işleri yapmaktadırlar. Bu da özellikle onların çalışmaktan umdukları amaçları gerçekleştirmekten uzaktır. Çünkü *getir-götür* işleri bir meslek kazandırmayacağı gibi parasal olarak getirisi düşüktür.

İşçi çocukların çoğu nerdeyse haftanın tüm günlerinde çalışmaktadır. Partime çalışanlar ise genellikle hafta sonu, öğleden sonra ya da akşam saatlerinde çalışmaktadırlar. Çocuklar genellikle 6 gün çalıştıklarını beyan etmişlerdir. Çocukların bazıları ise haftada 2-3 gün çalışmaktadır. Günlük çalışma saatleri ise yaşlarına göre oldukça yüksektir. Partime çalışanlar daha az çalışırken tam gün çalışanlar günde 12 saate kadar çalışmaktadır. Çoğunlukla büyük güç gerektirmeyen *getir götür* işleri yapmakla birlikte işyerinde kaldıkları süre itibari ile büyük bir zamanın işte geçtiği ortadadır.

İşçi çocukların bu çalışmalarına karşılık aldıkları ücret ise oldukça düşüktür. Bazı çocuklar haftalık ücreti üzerinden çalışırken bazıları ise günlük ücret üzerinden çalışmaktadır. Sözelimi günlük 40 TL ve haftalık 120 TL gibi. Bu ücretleri aylık olarak hesapladığımızda en düşük ücret 400 en yüksek ücret ise 1000 TL'ye karşılık gelmektedir.

Çocukların eğitim düzeyine ilişkin dağılım Tablo 4 de verilmiştir. Çocukların eğitim düzeyleri ve işçileşme arasında önemli bir bağ vardır. Eğitime devam eden çocukların işçileşmeden kurtulmaları olasıdır. Ama terk eden çocuklar eğitim yerine işçileşmeyi tercih etmişlerdir.

Tablo 4

Çocukların Eğitim Düzeyine ilişkin dağılım

Eğitim Düzeyi	f
Lise devam	20
Ortaokul devam	14
Lise terk	8
Ortaokul terk	3
Ortaokul mezunu	2
İlkokul terk	2
İlkokula devam	1
Okur-yazar	1

Çocukların eğitim düzeyine ilişkin tablo incelendiğinde çocukların çoğunun ortaokul ve liseye devam ettikleri görülmektedir. Eğitim durumlarına ilişkin beyanda bulunan 51 çocuğun 35'nin %69 (ilkokula devam, ortaokul devam, lise devam) eğitimlerine devam ettikleri buna karşın 16 çocuğun %31 eğitim dışında kaldığı (okur-yazar, ilkokul terk, ortaokul terk, ortaokul mezunu, lise terk) görülmektedir.

Sonuç

Bir hak olarak eğitim ulusal ve uluslararası hukuk metinleri ve bu yönde belirlenmiş devlet uygulamaları ile teminat alınmaya çalışılsa da hala farklı nedenlerle birçok öğrencinin ya eğitimden yeterli düzeyde yararlanamamakta ya da tamamen eğitim dışında kalmaktadır. Bu grupların başında işçi çocuklar gelmektedir. Eğitim dışında bir seçenek sunulduğu için işçi çocukların eğitim hakkından yararlanamamaları daha fazla rastlanmaktadır. Buna göç ve ekonomik nedenler de eklendiğinde öğrenciler çalışmayı eğitime tercih etmektedir. Özellikle göç öğrencilerin işçileşmesinde en büyük faktör olmaktadır. Göçün günümüzün en önemli olaylarından biri olması göçe bağlı olarak metropollere gelen öğrencilerin işçileşmesi devam etmektedir. Okul çağındaki çocukların işçileşmesi sorununu göç ve göç nedenleri bağlamında ele almak öğrencilerin işçileşmesini engellemek açısından önemli veriler sunabilir. Göç Vakfı (2013), Bilgin, (2009) ve Çağlayan (2008)'in araştırmaları bu sonucu desteklemektedir.

Yoksulluk ve ekonomik nedenler önemli bir işçileşme faktörü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sıkça rastlanan faktörlerden biridir. Ailelerin kalabalık nüfusları ve metropollerin pahalı yaşamı aileleri çocuklarından işgücü olarak görmekte ve çeşitli işlerde çalıştırmaktadır. Ailelerin demografik özellikle de önemli bir işçileşme dinamiği olarak çalışmaktadır. Öğrencilerin yoksul, eğitim düzeyi düşük ve kalabalık ailelerden olması da önemli bir faktördür. Öğrencilerin anne babalarının çoğu vasıfsız işler yapmaktadır. Diğer bir ifade ile işçidir. Bu nedenle öğrencilerin işçiliğe ilişkin yeterli *sermayeleri* vardır. Bu da öğrencilerin işçileşmesini kolaylaştırmaktadır. Sunal ve Alp (2008) ve Bradley, Corwyn, Burchinal, McAdoo ve García Coll (2001)'in araştırmaları da yoksulluk ve ekonomik koşulların bir işçileşme faktörü gibi çalıştığı yönünde saptamaları bulunmaktadır.

Bu çalışmanın diğer araştırmalardan farklı bir sonucu, öğrencilerin çalışma deneyimlerinin de önemli bir işçileşme faktörü olarak öne çıkmasıdır. Öğrenciler çalışarak harçlık çıkarmakta, okul masraflarını karşılamakta, bir meslek öğrenmekte ve sosyalleşmektedir. Çalışma hayatının olumlu deyim ve kazanımları da işçiliği eğitime tercih etmeye yardım etmektedir. Bu araştırma çocukların kendilerini çalışmak zorunda hissettiklerini göstermektedir. Sonuç olarak çocuklar işçileştirme faktörleri ile başa çıkamamakta ve işçileşmektedirler.

Çalışmanın önerileri:

- Çocukların çalışma zorunda oldukları hissinden kurtulmaları için çalışan çocukların sosyal güvenlik şemsiyesine alınması eğitim hakkı bağlamında bir zorunluluktur.
- Sorunun ama dinamiklerinden biri olan göçün bir travma olmaktan çıkarılması ve göçenlerin yeni yaşamlarına daha kolay bir şekilde yerleşmesi için gerekli destekler sağlanmalıdır.
- Özellikle kan davası gibi zorunlu göçler izlenmeli ve çocuklar korunmalıdır.
- MEB işçi çocuklar konusunda ilgili kurumlar ile koordinasyon içinde çalışarak çocukları tekrar okula kazandırmalıdır.

Makalenin bilimdeki konumu

Eğitim Bilimleri/Eğitim Yönetimi, Denetimi, Ekonomisi ve Planlaması Anabilim Dalı

Makalenin bilimdeki özgünlüğü

Bu çalışma eğitim bilimlerinin temel konularından biri olan eğitim hakkını kullanamayan çocukların durumuna dikkat çekmekte ve onların eğitim sürecinin dışında kalmasına ya da yeterince yararlanmamasına neden olan faktörleri çözümlenmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar çocukları sadece bir istatistik olarak görmektedir. Bu çalışma çocukların amaçları, niyetleri ve duygularını dikkate alarak onları özneleştirilen bir yaklaşım önermektedir. Çalışma bu yaklaşımla, alanyazına görüşmelere dayalı bir saha araştırması ile katkı sunmaktadır.

Kaynakça

- Baştaymaz, T. (1990). *6-15 yaş grubu Bursa'da çalışan çocuklar üzerine bir araştırma*, İstanbul: Friederic Ebert Vakfı Yayınları.
- Bilgin, R. (2009). Diyarbakır'da sokakta çalışan çocuklar üzerine sosyolojik bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt. 8 (27).
- Boidin, C. (1995). *Çocuk çalıştırılması ile ilgili politika hazırlanması ve iş denetimi*. (Çev: Bülent Piyal). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Bradley, R. H., Corwyn, R. F., Burchinal, M., McAdoo, H. P., García Coll, C. (2001). The home environments of children in the united states part II: Relations with behavioral development through age thirteen. *Child Dev.* 72(6):1868– 1886.
- Bradshaw J. (2006). *A review of the comparative evidence on child poverty*. The Joseph Rowntree Foundation. England: University of York.
- Brooks-Gunn, J. ve Duncan, G. J. (1997). The effects of poverty on children. *Children and Poverty*, 7(2): 55-71.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri (8.baskı)*. Ankara: Pegem Yayınları
- Çağlayan, S. (2008). *Göç ve yoksulluk: Mutlak ve doğrusal olmayan bir ilişki. Türkiye'de yoksulluk çalışmaları*. (Der: Nurgün Oktik) İzmir: Yakın Kitabevi Yayınları.

- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı,(2006). *Modüler çocuk işgücü anketinin hane halkı işgücü anketi ile birlikte uygulanması*. Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2004). *Çocuk işçiliği ile mücadele: İş müfettişleri için el kitabı*.(Çev: Metin Çulhaoğlu). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Çapur, C.O. (2006). *Çalışan ilköğretim öğrencilerinin eğitim beklentileri*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Ergen, H. (2003). *Türkiye’de çalışan çocukların eğitime ve işgücüne katılımını etkileyen faktörler*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Göç Vakfı, (2013). *2013 yılı internet medyası çocuk hak ihlali raporu*. www.gocvakfi.org.tr. Erişim tarihi: 23.04.2014
- Karabulut, Ö. (1999). Ekonomik istismar: Çocukların çalıştırılması, çalışan çocukların sorunlarının sorunları ve çözüm yolları. *I. İstanbul Çocuk Kurultayı Bildiriler Kitabı*. İstanbul: İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları.
- Kulca, Y., Korkmazlar-Oral Ü. (2003). *Yoksulluk ve sokak çocukları*. Yoksulluk Sempozyumu Bildirileri, c.III, İstanbul.
- Kumaş, H. (1993). *Türkiye’de çalışan çocuk gerçeği ve çalışma koşullarının değerlendirilmesi*.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Miles, B. M. ve Huberman A. M., (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. (2nd ed). California: Sage Publications.
- Öztürk, A.B. (2008). *Kentteki çocuk yoksulluğu: Keçiören örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

- Pinheiro, P.S. (2006).*World report on violence against children*. United Nations Secretary, Geneva.
- Save the Children, (2010). Children and poverty: some questions answered, CHIP Briefing I: Children and poverty.www.childhoodpoverty.org.
Erişim tarihi: 15.05.2014
- Sert, Z. E. ve Özsoy, S. A. (2006). Çalışan çocukların kendi sağlıklarını yükseltmedeki sağlıkla ilgili davranış biçimlerinin saptanması. *Çalışma Ortamı Dergisi*. Sayı, 88.
- Smith, D.E ve Ashiabi G.S. (2007). Poverty and child outcomes: A focus on jamaican youth, *Adolescence*, 42(168).
- Sunal, S. ve Alp, E. (2008). *Sosyal devlet çerçevesinde çocuk istihdamı ve Türkiye ekonomisi üzerine etkileri*. Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyumu-2,17 Kasım İstanbul.
- Tavşancıl, E. ve Aslan, E. (2001). *İçerik analizi ve uygulama örnekleri*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
- Toran, M. (2010). Yoksul çocukların kaderi: Çalışmak. (Ed. İnal, K.), *Türkiye’de Çocuk Emegi*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- UNICEF, (2005).*Children living in poverty a review of child poverty definitions, measurements, and policies, graduate program ininternational affairs*. School University, New York.
- Yıldırım, A., Şimşek, H. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri (7. Baskı)*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.